

РАЗДЕЛ 9. ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

УДК 82.09.- 043.3.

СВОЄРІДНІСТЬ ОПОВІДНОЇ СТРУКТУРИ НАРИСІВ-СПОГАДІВ І. С. ШМЕЛЬОВА «СТАРЫЙ ВАЛААМ»

Ігнатів Н. Є.

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

У роботі розглядаються особливості оповідної структури нарисів-спогадів І. С. Шмельова «Старый Валаам». Акцентується увага на специфіці взаємопроникнення своєрідних за характером принципів оповіді в автобіографічну прозу письменника: зазначено, що автор використовує безпосередні звертання до читача, вводить у розповідну канву роздуми про фрагменти своєї першої публікації, присвяченої паломництву на Валаам.

Ключові слова: автобіографічна проза, нарис-спогади, автор-оповідач.

Творчість І. С. Шмельова після повного її повернення у літературний процес наприкінці 1980-х років викликала цілком закономірне зацікавлення, а згодом – висвітлення у наукових дослідженнях: на зміну публікаціям у часописах і вступним статтям до збірань творів письменника з'явилися монографічні праці А. Любомудрова, О. Сорокіної, А. Чернікова, І. Єсаулова, О. Рудневої, Н. Солнцевої, захищено дисертаційні роботи (Л. Бронська, Л. Зайцева, Т. Таянова та ін.). Щорічні Кримські міжнародні читання (Алушта, 1993-2010) та ювілейні конференції (Москва, Санкт-Петербург, Калуга), присвячені доробку письменника, дають можливість нових спроб інтерпретації прози І. С. Шмельова та разом з тим окреслюють нове коло проблем, які потребують осмислення.

Мета даної роботи – висвітлення особливостей оповідної структури нарисів-спогадів І. С. Шмельова «Старый Валаам». Оскільки цей твір окремо не досліджувався, зазначений аспект вивчення автобіографічної прози письменника є *актуальним*.

Книга спогадів «Старый Валаам» (1935 р.) – одна з найважливіших сторінок у творчому доробку письменника, багатому на різножанрові твори автобіографічного характеру. Двічі у своєму житті звертаючись до теми паломництва в роки молодості у монастирську обитель на Валаамі, І. С. Шмельов ще і ще раз підкреслює вагомість цього моменту свого життя [3, с. 72]. Перші враження про паломництво письменник відтворив у нарисах «На скалах Валаама», які побачили світ у 1897 році. Вже через багато років після виходу першої книги, переосмислюючи значення свого перебування у святому місці, письменник зазначив у вступному слові до нарисів-

спогадів «Старый Валаам», які створювалися вже на чужині, у Франції: «...сорок лет тому, я, юный, двадцатилетний студент, «шатнувшийся от церкви», избрал для свадебной поездки – случайно или неслучайно – древнюю обитель, Валаамский монастырь. Эта поездка не прошла бесследно: я вынес много впечатлений, ощущений – и вышла книжка... Ныне я не писал бы так; но суть осталась и доныне: светлый Валаам» [5, с. 837].

Саме Валаамський монастир, перлину суворої землі, обрав юний І. С. Шмельов як місце паломництва після одруження з Ольгою Охтерлоні. Значно пізніше письменник усвідомив, що приїзд у святі місця не був випадковістю, адже якраз тут він отримав благословення на дорогу творчості. Спогади про перебування у монастирській обителі в єдиному руслі відтворюють враження різних періодів життя героя-оповідача – його дитячих років у батьківському домі в Москві (виринають такі дорогі серцю письменника картини «милого его Замоскворечья»), перебування на Валаамі під час весільної подорожі та того складного часу в еміграції, коли він вже назавжди був відірваний від рідної землі.

Автобіографічна основа образу оповідача проявляється у найменших деталях розповіді: в цьому образі поєднуються і студент, для якого багато що з побаченого становить привід для внутрішньої боротьби та сумнівів, але все ж він усією душею готовий до відкриття «чудесного»; і мандрівник у часі [1, с. 55], який згадує про північну монастирську обитель через чотири десятиліття після перебування там і навіть подає у тексті рядки листа читача першої своєї книги («наївної дещо», як зазначав пізніше), – але саме таким чином, завдяки появі перших нарисів І. Шмельова про паломництво на скелі Валааму, проявляється зв'язок часів: «Я глубоко признателен автору письма, напомнившего мне забытое... Эти строки многое мне открыли. Что говорю я – многое! Огромное мне открыли, чего и предполагать не мог автор письма того. Открыли таинство человеческой судьбы, неисследимую духовную глубину и силу человеческой личности...» [926]. Така «відкритість» авторського тексту сприяє безпосередньому впливу на читача, посилює живий діалог через десятиліття. Враження від побаченого, відчуття, збережені упродовж багатьох років, постають за рядками книги «Старый Валаам» як глибоке свідчення того, наскільки відвідини святих місць на Ладозі сприяли утвердженню І. Шмельова у вірі в переломний для формування людської особистості момент, додавали сил у пізнанні себе самого та світу.

Відтворюючи монолог монаха-провідника про подвижників Валаамської обителі, автор-оповідач зосереджує увагу читача на його роздумах-звертаннях до молодого паломника: «У нас здесь глухо, а все-таки народ доходит до дебрей самих, желает от святого человека-подвижника благословения и молитвы... душа его желает... А вы говорите – зачем из мира уходит! ...Поглядите, как к нашим схимонахам влекутся. Значит, душа желает очищения, а вы говорите – для чего такое. Нет, недаром они на подвиге стояли. Поживете – узнаете» [892]. І вже зовсім інша часова площина виринає у наступній фразі, автор в одну мить перекидає місток від далеких 1890-х, періоду його паломництва до монастиря, до 1930-х – часу, коли пишуться рядки книги: «Пожил я – и узнал, многое узнал. И как хотел бы теперь, через десятки лет с того августовского утра, найти крепко на подвиге

стоящего, отрешившегося от всего земного, – благословиться. Где Россия, творившая светлых старцев, духовников народных? Есть ли они теперь, на новом Валааме?» [893]. А далі думка оповідача ліне з повних трагізму на Батьківщині письменника 1930-х у майбутнє: «Придет время – и расцветут редкостные цветы духовные: Господний посев не истребится» [893].

Книга нарисів І. С. Шмельова складається з дванадцяти частин, кожна з яких є завершеним фрагментом розповідей і роздумів автора-оповідача про побачене на Валаамі й осмислене з часом («К Валааму», «У отца настоятеля. Чудеса», «На пароходике по скитам. Отклик из дали лет. В Никоновом заливе», «Лесная встреча. Рассказ странника. Журавли» та ін.). Так, у четвертому розділі письменник подає повні експресії враження від побаченого, коли йому відкрилася краса собору Преображення Господнього, і водночас він повертається у минуле, зринають спогади дитинства, пов'язані з пізнанням основ віри й образами дорогих серцю людей: «Какие синие купола в лазури, золотое крестов блистанье! Всплывает от детских лет: «Лик Его был, как солнце, и ризы белы, как снег». Нет, не забыл еще. Как раз об этом рассказывал на экзамене, когда поступал в гимназию. И вот, тоже 7 августа, как тогда, – такой же солнечный день, с северной крепкой свежестью – и вижу, как и тогда я видел, Преображение Господне. Только тогда был Горкин, рассказывал про «трех Спасов» и утешал: «Не робей, впустят тебя в училищу». И вот, «впустили», и вот уже я студент... Милого Горкина уже нет на свете, но вот почти такой же, такой же русский и ласковый, – о.Антипа. И говорок его чуть похожий. Только не говорит «милок» [869].

Письменнику вдається відтворити особливості мовлення своїх героїв – і тих, хто відійшов у вічність («– ...А Донской монастырь вы знаете?», – звучить запитання ігумена Валаамської обителі о.Гавриїла, а далі невласне-прямою мовою – авторське: «Господи, Донской!.. там похоронен мой отец... и Горкин» [871]), і тих, хто супроводжував його з дружиною Ольгою монастирськими стежками та відкривав таємниці подвижницької праці ченців; автор надає читачеві можливість заглибитись у сферу їхніх роздумів і міркувань, – таким чином він наближає й читача до осягнення сутті щоденного подвигу чернечого життя, до осмислення цієї тихої та непоказної дороги служіння Богу.

Знову ж таки це настільки характерне й органічне для оповідної манери І. С. Шмельова перенесення з однієї просторово-часової ситуації в іншу спостерігаємо, коли автор-оповідач згадує монастирську трапезу. Атмосфера спокою та молитовного умиротворення, коли їжа не просто споживається, а «вкушається», як дар Господній, сприяє поверненню оповідача у минуле: «И вспоминается мне далекое, ушедшее. В детстве Горкин мне говорил, плотник наш: «Кушай, милок... это хлебушка наш насущный, заработали мы его с тобой... крестись, на хлебушку всегда креститься надо, дар Господень» [885]. Образ Горкіна, незамінної людини та майстра у батьківській артілі, людини-праведника, яка по-особливому вплинула на формування хлопчика Івана, неодноразово з'являється на сторінках автобіографічних творів І. Шмельова. Мабуть, не було такого моменту у процесі духовного зростання героя-оповідача, до якого не долучився б цей святий чоловік. І саме тому ставлення до хліба як до Господнього дару, особливий смак хліба з

дитинства – все це згадується тут, у північній обителі молодому паломнику: «...и необыкновенно сладок был этот «хлеб насущный», забытый в детстве. И вот вспомнился, отозвался здесь, на Валааме, в иной артели – тех же русских простых людей, рясой прикрывших свои рубахи и трудовые плечи, только людей особых, отобранных, собравшихся с сел и полей российских во имя Божие...» [885].

Слід зазначити, що час в автобіографічній прозі І. С. Шмельова «не просто проривається до вічності через густий, дотичний побут, але й сам по собі є власне відлунням православної вічності» [2]. І. А. Єсаулов на підтвердження цієї думки наводить промовистий фрагмент з книги «Лето Господне»: «Я смотрю на Распятие. Мучается Сын Божий» – не в давньоминулому часі християнської історії, а саме зараз, поруч зі мною і за мене» [2]. На сторінках «Старого Валаама» аналогічними за своєю сутністю є роздуми оповідача: «...страж Валаама и ограда – Никольский скит. Чтимый святитель бодрствует на водах, благословляет входящих в тихие воды монастырские...» [845].

Важливим моментом авторської розповіді про пережиті у монастирі зустрічі, враження та відчуття є відтворення картини, яка внесла в душу молодого паломника несподівані настрої: журавлі, пролітаючи над Валаамом, своїми закличними звуками наче сповіщали про щось нове, натякали на щось. Через багато років, подумки повертаючись у ті далекі часи юності, автор-оповідач зазначає: «Думал ли я тогда, у лесной часовни, что все это как-то отзовется в жизни, как-то в нее вольется и определится? И вот, определилось. Связал меня Валаам с собой. Вспоминается слово, сказанное нам схимником о. Сысоем, в скиту Коневском, несознанное тогда, теперь для меня раскрывшееся: «Дай вам Господь получить то, за чем приехали» [967]. Далі читачеві відкривається історія пошуків героя-оповідача: така обтяжлива для нього у період становлення служба чиновника несподівано завершується осягненням того, що інше призначення йому дано – на березі ріки Клязьми, куди пішов, щоб втекти від себе, забути, він раптом згадав Валаам з його святою тишею [3, с. 77] і вже зовсім несподівано для себе самого почув, «как в лесах на Валааме... далекий-далекий звон, особенный звон, с подтреском, будто на деревянных струнках перебирает кто-то...ближе, громчей, слышней... Вспомнилось – журавли?! ...Все позабыв, мыслью я уносился с ними в голубизну... Не думая, не сознав – нашел. Эти две «встречи» слились в одно. С того и началось писательство» [965-966].

Асоціативні зв'язки, іноді неочікувані переходи від одного плану розповіді до іншого, певна калейдоскопічність зображених картин – все це разом творить неповторну цілісність і внутрішню гармонійність тексту І. Шмельова. Та найважливішим є прагнення автора-оповідача відкрити читачеві неоціненну вагомість духовних поривань, а тому вже з глибокою життєвою мудрістю він зазначає: «Многое мне открылось, великое... Закрыты человеческие судьбы; в явлениях жизни, случайных и незначительных, таятся, порой, великие содержания: будь осторожен в оценках; в трудную пору испытаний не падай духом, верь в душу человека: Господний она сосуд» [927].

Висновки та перспективи дослідження. Книга нарисів «Старый Валаам», відкрита та щира, спрямована перш за все «до емоційної уяви читача незалежно від його національної чи конфесійної приналежності» [4, с. 6] і здатна захопити кожного

художньою довершеністю та втіленими у ній роздумами автора над загальнолюдськими цінностями, а образ оповідача та принципи творення розповідної канви у спогадах можуть досліджуватися й надалі у різних ракурсах, включаючи можливість розширення матеріалу з долученням до аналізу інших автобіографічних творів письменника.

Список літератури

1. Буслакова Т. П. Литература русского зарубежья / Т. П. Буслакова. – М.: Высш. школа, 2003. – 365 с.
2. Есаулов И. А. Категория соборности в русской литературе [Электронный ресурс] / И. А. Есаулов. – Петрозаводск, 1995. – Режим доступа: www.jesaulov.pard.ru/. – Название с экрана.
3. Ігнатів Н. Є. «Старый Валаам» И. С. Шмелева: характер отражения впечатлений о жизни монастырской обители // И. С. Шмелев и писатели литературного зарубежья. XVI Крымские международные Шмелевские чтения. Сборник научных статей международной конференции. 19-23 сентября 2007 г. – Алушта, 2009. – С. 71-79.
4. Руднева Е. Г. Заметки о поэтике И. С. Шмелева / Е. Г. Руднева. – М.: Ивент маркетинг, 2002. – 126 с.
5. Шмелев И. С. Лето Господне. Избранное / И. С. Шмелев. – М.: Изд-е Сретенского монастыря, 2004. – 1135 с.

Ігнатів Н. Є. Своєобразие повествовательной структуры очерков-воспоминаний И. С. Шмелева «Старый Валаам» // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 2. – С.490-494.

В работе рассматриваются особенности повествовательной структуры очерков-воспоминаний И. С. Шмелева «Старый Валаам». Акцентируется внимание на специфике взаимопроникновения разнообразных по характеру приемов повествования в автобиографическую прозу писателя: указывается, что автор использует непосредственные обращения к читателю, вводит в повествовательную канву размышления о фрагментах своей первой публикации, посвященной паломничеству на Валаам.

Ключевые слова: автобиографическая проза, очерки-воспоминания, автор-повествователь.

Ihnativ N. Peculiarity of the narrative structure of the reminiscencies «The Old Valaam» by I.S.Shmelov // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 2. – P.490-494.

Peculiarity of the narrative structure of the reminiscencies «The Old Valaam» by I.S.Shmelov is considered in this article. The emphasis is made on the specifk interaction of cpecial forms of narration in autobiographic prose of the author. It is pointed out that the author adresses the reader, introduces the fragments of his first publication devoted to pilgrimage to Valaam.

Key words: autobiographic prose, reminiscencies, the first person narrator.

Поступила до редакції 20.04.2011 р.